

УДК 80.81.2.9

А.В. СОТНІКОВ,
*кандидат філологічних наук,
викладач кафедри іноземних мов і перекладу факультету слов'янських мов
Київського національного лінгвістичного університету*

НАРИС СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються питання розвитку сучасних лінгвістичних досліджень дискурсу. Аналізуються два основних підходи: комунікативний і діяльнісний. Їх специфіку більш конкретно проілюстровано на прикладі досліджень у галузі політичного дискурсу.

Ключові слова: дискурс, комунікативний і діяльнісний підходи у дискурсознавстві, види дискурсу, політичний дискурс, жанр політичної промови.

Проблеми комунікативних властивостей тексту, вираження інтенції, стратегічна спрямованість та прагматична ситуація моделювання дискурсу вже давно привертають увагу лінгвістів. При цьому мовні одиниці найчастіше вивчаються у комунікативно-прагматичному аспекті. Сучасний етап розвитку дискурсознавства характеризується інтегруванням двох основних напрямів дослідження: комунікативного, згідно з яким творення дискурсу пов'язується з розширенням сфер функціонування мови, та діяльнісного, відповідно до якого мова розглядається як один із засобів забезпечення соціальної активності людини [1, с. 7].

У межах діяльнісного підходу дослідники визначають дискурс як соціальне конструювання реальності та форму вияву знань [2, с. 203; 3, с. 20], при цьому мова виступає як засіб реалізації активності людини в когнітивному [4, с. 50; 5, с. 128] і суспільному [6, с. 250–25; 7, с. 20] ракурсах. Дослідники, які займаються діяльнісним підходом, виокремлюють різні види дискурсу: аргументативний [8, с. 131–134], оцінний [9], науковий [10], політичний [11] та ін.

Дослідження комунікації як багатопланового процесу, що відбувається завдяки комплексній взаємодії вербальних і невербальних одиниць, дозволяє розкрити роль різних рівневих мовленнєвих засобів у реалізації їх комунікативної, прагматичної та емоційно-модальної функції [12, с. 1]. Ці аспекти дискурсу досліджувалися Ф.С. Бацевичем [13] та іншими дослідниками. Політичний дискурс є вираженням усього комплексу взаємовідношень людини та суспільства і таким чином функціонально орієнтований на формування у реципієнтів певної картини світу або світогляду [14, с. 26].

Політичний текст містить і позамовну інформацію (картину світу), і знакову інформацію. Як зазначає Дж. Туліс [15, с. 12], публічні політичні промови через детальний опис тієї чи іншої соціальної або політичної ситуації спрямовані не лише на досягнення розуміння основної думки з боку слухачів, але і є засобом формування певного настрою, що призводить до певних дій з боку реципієнта. Політичні промови впливають на формування у населення соціальних і політичних знань і уявлень про світ. З огляду на те, що вищенаведені погляди стосуються перлокутивного ефекту, можна погодитися з тим, що в політичному дис-

курсі найбільш чітко виступає прагматичний аспект, оскільки мовець намагається представити свою позицію як єдино правильну та викликати необхідну реакцію [16, с. 184].

Політичному дискурсові притаманний не лише смисл (тобто співвіднесення з реальністю), він суб'єктивно співвідноситься також з певною групою або групами людей. Різні суб'єкти спілкування по-різному відображаються в дискурсі: комунікативні форми породжують власний зміст.

Головним наміром політичного дискурсу є потреба, по-перше, висловити своє бачення світу та, по-друге, переконати адресатів у тому, що бачення мовця є єдиним правильним, тобто змусити адресатів повірити мовцю. Лінгвісти, які досліджували політичну риторичку, неодноразово наголошували на тому, що мовець найчастіше оперує подіями майбутнього, тому вибір мовних засобів відіграє важливу роль. Логісти [17, с. 154] вказують на існування певних законів побудови дискурсу: дотримання тактики ввічливості, уникнення прямої погрози, переконання шляхом логічного викладення інформації тощо.

Метою політичного дискурсу є боротьба за владу, а його учасниками стають політичні діячі та суспільство. На нашу думку, політичному дискурсові властиві водночас умотивованість мовленнєвої діяльності та прагматична спрямованість. В нашому дослідженні політичний дискурс розуміємо як сукупність усіх мовленнєвих актів, а також суспільних правил, традицій та досвіду, які обумовлені ситуацією спілкування, при цьому учасники належать до сфери політичної діяльності.

З розвитком прагматичного напряму досліджень виникає можливість виокремлення мови політичної, або мови політичного дискурсу. З огляду на те, що прагматика досліджує складові спілкування, пов'язані з виявом у мовленнєвому кодї інтерактивних співвідношень комунікантів, а також їх ставлення до конситуації [13, с. 334], дослідники зосередили свої зусилля на дослідженні прагматичних аспектів політичного дискурсу. Синтез ідей та розробок представників функціонального напряму Празького лінгвістичного гуртка (Р. Якобсона, В. Матезіуса, М.С.Трубецького, Й. Вахека та Ф. Данеша), Лондонської школи (Х. Батлера, М.К. Холлідея), Женевської школи (Ш. Баллі, А. Сеше), Французької школи (Г. Гійом) і Радянської школи (О.В. Бондарко, Г.М. Ільїн, О.В. Падучева) призвели до появи інтегральної наявності різних функціональних підходів щодо дослідження тексту у мовленнєвій комунікації: 1) мовної функціональної категоризації та польового моделювання; 2) аналізу функціонування категоріальних засобів у мовленні; 3) функціонального дослідження комунікативної ситуації на підставі її складників та загальних стратегій мовної особистості [18, с. 92–95].

Дослідники [19], наголошують на важливості інтенції мовця, комунікативній стратегії та фонових знаннях комунікантів, завдяки чому забезпечується інтерактивність дискурсу. Іntenція детермінує вибір комунікативної стратегії мовцем, при цьому при кодуванні свого повідомлення мовець апріорі виходить з того, що фонові знання комунікантів збігаються, тобто при декодуванні повідомлення аудиторія використовує ті самі фонові знання, які використовувалися при кодуванні повідомлення.

Тому в політичній промові найбільш чітко виступає прагматичний аспект, оскільки мовець має на меті максимально вплинути на реципієнтів, переконати аудиторію в правильності своїх суджень, намагається презентувати свою позицію як єдину правильну й викликати необхідну реакцію [16, с. 184]. Таким чином, висловлювання учасників дискурсу в ракурсі прагматичного розуміння тексту пов'язуються з інтенцією. Іntenції не пропозиційні, тобто, не мають мовного характеру, а є «переддвербальним, осмисленим наміром мовця». Пропозиційним є зміст висловлювання, а інтенції визначають, яким чином потрібно розуміти зміст повідомлення. Провідною інтенцією політичного дискурсу є боротьба за владу або її утримання, що, на думку К.С. Серажим [11, с. 91], навіть без експліцитного вираження так або інакше впливає на презентацію інформації. Іntenція набуває свого мовного втілення в стратегії, яка виступає єдиною ланкою до комунікативної фази та власне мовної реалізації інтенції мовця [13, с. 120]. Інформаційний потенціал дискурсу забезпечується обов'язковим дотриманням мовцями **кооперативного принципу** Г. Грайса, норм **компетенції** та **релевантності**. Кооперативний принцип Г. Грайса полягає в дотриманні чотирьох категорій, а саме категорій кількості, якості, релевантності та засобу. При цьому Г. Грайс приділяє увагу імплікатурам, серед яких він розрізняє конвенціональні та кому-

нікативні імплікатури. На його думку, конвенціональні імплікатури визначаються значенням лексичних одиниць, використаних мовцем, що дає можливість деяким дослідникам, Дж. Садоку [19, с. 281–282] зокрема, ототожнити її із семантичною пресупозицією. Щодо комунікативних імплікатур, вони визначаються комунікативно значущими відхиленнями від передбачуваного дотримання основних принципів спілкування. Імпліцитною інформацією є така, що мається на увазі автором повідомлення, але виражається опосередковано. Адресат прямо не висловлює свої інтенції, він лише натякає, викликаючи при цьому в адресата певні асоціації, скеровуючи його до певних причинно-наслідкових зв'язків. Тому діяльність реципієнта і включає не лише розшифровку мовних знаків, а й численні висновки, які він робить на основі підтексту і власних фонових знань. Для повного розуміння і правильного сприйняття змісту повідомлення в адресата й адресанта повинна бути спільна ментальна репрезентація картини світу.

Прагматична реалізація мовця в політичній промові визначається як «стратегічний процес, базисом якого є вибір оптимальних мовних ресурсів» [19, с. 54]. Стратегія належить до специфічних аспектів мовленнєвої поведінки мовця і виражається в сукупності дій та мовних засобів, які використовуються для розв'язання комунікативно-прагматичного завдання політика. Генеральна інформаційна стратегія виступає засобом ефективного досягнення комунікативно-прагматичної мети [21, с. 283]. На думку О.С. Іссерс, будь-яка комунікація є стратегічною, оскільки знаходиться під тиском двох постійно діючих факторів, а саме: ефективності й соціальної спадковості. Стратегічний характер комунікації обумовлюється постійною перевіркою мовцем правильності обраного плану та його коригування. Виділяють основні (когнітивні) та допоміжні стратегії. Виокремлюють три типи когнітивних стратегій: вплив на поведінку, образ мислення та шкалу цінностей. До тактик, що впливають на поведінку особистості, відносять: мовленнєві тактики підпорядкування (прохання, наказ), тактики поради, застереження, погрози. До мовленнєвих тактик, спрямованих на інтерпретацію ситуації, можна віднести тактику редуції (спрощення) та ускладнення (привнесення в ситуацію додаткових компонентів). Вплив на шкалу цінностей аудиторії здійснюється через мовленнєві тактики звинувачення та виправдання, докору й дискримінації. Крім того, виокремлюють основні та допоміжні стратегії, а також особливий тип риторичних стратегій, які використовують просодичні засоби впливу на адресата [22, с. 106–107].

Комунікативна стратегія визначає план оптимальної реалізації комунікативного наміру адресанта, який регулює: а) зміст або тему закладеної в текст інформації; б) той комунікативний ефект, якого прагне досягти відправник повідомлення; в) вибір і комбінування тих мовних засобів, що забезпечують мовленнєве формулювання цілей висловлювання [24, с. 45]. Таким чином, комунікативна стратегія визначається як комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення кооперативного результату, глобальних або локальних комунікативних цілей, ефективності інформаційного обміну й впливу в процесі мовленнєвого спілкування.

Стратегія розуміється як сукупність мовленнєвих дій, спрямованих на вирішення комунікативної мети мовця, на конкретний мовленнєвий хід стратегічної програми комунікації, одна або декілька мовленнєвих дій, способи здійснення інтенційно-стратегічної програми комунікації, мовленнєві прийоми є тактикою, тому що виступають як окремий інструмент реалізації загальної стратегії [20, с. 46]. Когнітивно-дискурсивні стратегії спрямовані на активацію концептуальної структури адресата, що зумовлює певну організацію дискурсу, а також вибір і розподіл номінативних одиниць. При цьому стратегія розглядається як творча реалізація мовленнєвих дій, яка визначає загальний «стиль взаємодії», підпорядкований досягненню певної мовленнєвої / немовленнєвої мети комунікації (кооперація або конфлікт), як безліч варіантів мовленнєвих реалізацій, можливих у конкретних комунікативних обставинах, і тих, що відображають як спектр смислових потенцій, так і процес вибору конкретного варіанта в певній комунікативній ситуації [22, с. 44].

Тлумачення комунікативних стратегій як сукупності мовних засобів і послідовності дій дозволяє розділити їх на три групи за критерієм мети: конвенціональні (узгодження, припинення конфлікту), конфліктні (наголошення діаметрально протилежних поглядів комунікативних для створення конфліктної ситуації), маніпуляційні (нав'язування власної стратегії або власного модуля цінностей і картини світу). Комунікативна стратегія, залежно від

мети, узгоджується з п'ятьма основними видами стратегічних функцій: стратегією ввічливості, стратегією захисту або збереження гідності, стратегією переконання або маніпулювання, стратегією узагальнення й наведення прикладів, стратегією оптимальної самопрезентації, є підпорядкованим комунікативній стратегії конкретним засобом реалізації інтенційної програми дискурсу.

Стратегії, за С.І. Потапенком [23, с. 61], визначають конструювання подій за рахунок активації ментальних схем, які репрезентують стан речей, таким чином впливаючи на мотиваційний рівень адресата. Зв'язаність і цільність тексту політичної промови свідчить про взаємодію композиційної і концептуальної організації політичних промов. У політичному дискурсі здебільшого використовуються стратегії презентації та конфронтації. Комунікативна стратегія виявляється планом дій, який автор використовує для досягнення своєї мети. Вона враховує фактори послідовного використання мовних засобів, розміщення інформаційних блоків, орієнтацію на пресупозиції комунікантів (взаємні припущення про фонові знання). Іntenція та комунікативно-прагматична мета мовця залежать не лише від обраних мовних засобів, а ще й від правильної оцінки приблизного рівня комунікативної компетенції мовця.

Мовці найчастіше використовують тактики одиничності, множинності, індефінітності та елімінації. Під тактикою одиничності ми розуміємо прагнення мовця зробити акцент на власній ролі в досягненнях уряду, партії, виборчої кампанії тощо. Тактика множинності полягає в намаганні політика розподілити відповідальність або продемонструвати єдність. Індефінітність та елімінація полягають у бажанні дистанціюватися від проблем, невдалих рішень або поразок. При цьому залежно від комунікативної ситуації тактики розподіляються на активні та пасивні [19, с. 55]. Ми вважаємо, що модель І.С. Шевченко [26, с. 43], яка демонструє внутрішню структуру мовленнєвого акту як єдність трьох блоків, а саме: антропоцентричного (адресант, адресат, інтенція), блоку умов і засобів реалізації мовленнєвого акту (ситуативний, контекстний, метакомунікативний аспекти), та центральний (локутивний, денотативний та ілокутивний аспекти), являє собою модель, за допомогою якої можна описати комунікативно-прагматичну стратегію.

На основі вищевикладеного, ми стверджуємо, що втілення комунікативно-прагматичної стратегії та тактик як засобів досягнення мети комунікації має відповідати характеру умовних імплікатур, які обов'язково з'являються в дискурсі задля економії мовних засобів. При цьому тлумачення вищезгаданих імплікатур виходить не зі значення слів та речень, які утворюють дискурс, а з контексту. Так, Рут Кемпсон наводить п'ять ознак умовних імплікатур: 1) вони залежні від розпізнання кооперативного принципу та його максимум; 2) вони не є частиною значення лексичних одиниць, доки їхнє значення зумовлюється попереднім контекстом; 3) імпліцитне значення речення не є єдино можливим. Допускається наявність більш ніж одного значення, які будуть відновлювати дію кооперативного принципу в разі його порушення; 4) закладення імпліцитного значення буде залежати від припущення про стан речей у світі і мовця, і адресата. Пресупозиції комунікантів не можуть бути передбаченими; 5) імплікатури є беззаперечними. При цьому дослідниця припускає, що інтерпретація речень не буде обмежена вимогами форми та експліцитного значення, а буде варіюватися залежно від припущень мовця та адресата [27, с. 71–72].

Список використаної літератури

1. Постникова Л.В. Просодия и политический имидж оратора: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04: «Германские языки» / Л.В. Постникова. – М., МГЛУ, 2003. – 22 с.
2. Лук'янець В. Філософія дискурсу / В. Лук'янець // Вісник НАНУ. – 2002. – № 12. – С. 22–28.
3. Шаховский В.И. Голос эмоций в русском политическом дискурсе / В.И. Шаховский // Политический дискурс в России – 2: Материалы рабочего совещания. – М.: Диалог МГУ, 1998. – 212 с.
4. Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата / О.П. Воробьева. – К.: Вища школа, 1993. – 200 с.
5. Кибрик А.А. Когнитивные исследования по дискурсу / А.А. Кибрик // Вопросы языкознания. – 1994. – № 5. – С. 126–139.

6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 476 с.
7. Серио П. Как читают тексты во Франции / П. Серио // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. – М.: Прогресс, 1999. – 416 с.
8. Пыжова М.Г. Аргументация, убеждение и коммуникация / М.Г. Пыжова // Стратегии коммуникативного поведения: материалы докладов Междунар. науч. конф. (3–4 мая 2001 г. / редкол.: Д.Г. Богушевич и др. – Минск: Минск. гос. ун-т, 2001. – С. 131–134.
9. Миронова Н.Н. Оценочный дискурс: проблемы семантического анализа / Н.Н. Миронова // Известия АН. Серия литературы и языка. – М., 1997. – Т. 56, № 4. – С. 52–59.
10. Ильченко О.С. Семантика грамматики: оппозиция одушевленности-неодушевленности в синхроническом и диахроническом аспектах: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01: «Русский язык» / О.С. Ильченко. – Краснодар, 2004. – 231 с.
11. Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвістичне явище: методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалах сучасної газетної публікації): монографія / К.С. Серажим; ред. В. Різуна. – К.: Київ, нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. – 392 с.
12. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Наука, 1959. – 351 с.
13. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики: підручник / Ф.С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
14. Ухванова-Шмыгова И.Ф. Дискурс-анализ в контексте современных исследований / И.Ф. Ухванова-Шмыгова, А.А. Маркович, В.Н. Ухванов; под общ. ред. И.Ф. Ухвановой-Шмыговой // Методология исследования политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов: сб. науч. трудов. – Минск: БГУ, 2002. – Вып. 3. – С. 6–28.
15. Tulis J.K. The Rhetorical presidency / J.K. Tulis. – Princeton: Princeton University press, 1998. – 224 pp.
16. Савчук В.І. Іntenціональність як основний комунікативно-прагматичний чинник англomовного політичного дискурсу / В.І. Савчук // Мова, освіта, культура в контексті євроінтеграції: матеріали науково-практичної конференції (21–23 квітня 2010 р.). – К.: Вид. центр КНЛУ, 2010. – С. 184–185.
17. Burgoon J. Nonverbal Behaviours, Persuasion, and Credibility / J. Burgoon, T. Birk, M. Pfau // Human Communication Research. – 1990. – Vol. 17, Heft 1. – P. 140–169.
18. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е.А. Селиванова. – К.: ЦУЛ «Фитосоцицентр», 2002. – 336 с.
19. Sadock J.M. On testing for conversational implicature / J.M. Sadock // Pragmatics / Ed. P. Cole. – N.Y. etc.: Acad. Press, 1978. – P. 281–282.
20. Дорофеева М.С. Прагматична реалізація суб'єкта в політичній промові (досвід контент-аналізу) / М.С. Дорофеева // Мовна освіта в контексті Болонських реалій. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005. – С. 54–56.
21. Сотников А.В. Варіативність структури фонетичних слів в англійському публіцистичному дискурсі / А.В. Сотников // Актуальні дослідження іноземних мов і літератур: матеріали міжвузівської наукової конференції молодих учених (13–14 лютого 2003 р.). – Донецьк: Донецький національний університет, 2003. – С. 282–285.
22. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи: монография / О.С. Иссерс. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 288 с.
23. Потапенко С.І. Сучасний англomовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний та мотиваційний аспекти / С.І. Потапенко. – Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2009. – 391 с.
24. Чернявская В.Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия: учеб. пособие / В.Е. Чернявская. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 136 с.
25. Вохрышева Е.В. Коммуникативные стратегии диалогического взаимодействия: гендерный аспект: монография / Е.В. Вохрышева. – Самара: Изд-во Самарск. науч. центра РАН, 2006. – 134 с.
26. Шевченко И.С. Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение 16–20 вв.: монография / И.С. Шевченко. – Харьков: Константа, 1998. – 168 с.

27. Kempson R.M. *Semantic Theory* / R.M. Kempson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 216 p.

В статье рассматриваются вопросы развития современных лингвистических исследований дискурса. Анализируются два основных подхода: коммуникативный и деятельностный. Их специфику более конкретно проиллюстрировано на примере исследований в области политического дискурса.

Ключевые слова: дискурс, коммуникативный и деятельностный подходы в дискурсоведении, виды дискурса, политический дискурс, жанр политической речи.

The article examines the development of modern linguistic studies of discourse. Analyzed have been two main trends: the communicative and activity based approaches. In a more detailed way their specificity is illustrated by research in the field of political discourse.

Key words: discourse, communicative and active approach to translation studies, types of discourse, political discourse, the genre of political speech.

Надійшло до редакції 8.06.2012.